

СРОДКІ МАСТАЦКАЙ ВЫРАЗНАСЦІ Ў КАЗКАХ ВОЛЬГІ ГАПЕЕВАЙ

Анацыя: У артыкуле разглядаюцца мастацкія асаблівасці казак, што ўвайшлі ў зборнік беларускай пісьменніцы Вольгі Гапеевай «Сумны суп». Аўтар вылучае фанетычныя, лексічныя, сінтаксічныя і графічныя сродкі мастацкай выразнасці. Асобная ўвага надаецца топасу горада як фонавай мастацкай прасторы. Падкрэсліваецца выхаваўчая функцыя твораў і дыялог аўтара з чытачом як адзін з формаўтваральных элементаў казак В. Гапеевай.

Ключавыя словы: сучасная проза, дзіцячая літаратура, казка, сродкі мастацкай выразнасці

Summary: The article covers the stylistic peculiarities of the tales comprising the *Sad Soup* collected volume by a Belarusian writer Volha Hapeeva. The author discusses the phonetic, lexical, syntactical and graphical peculiarities of the said tales. Special attention is paid to the topos of the city as the background landscape created by the writer. The article stresses the educatory function of the tales and the dialogue between the author and the reader as a framework element of the book.

Key words: modern prose, children's literature, tale, stylistic devices

Уводзіны

Дзіцячая літаратура ўяўляе сабой асобны пласт мастацкай літаратуры, адзін з найбольш складаных для аўтара. Творы для дзяцей складаюцца дарослымі, таму аўтарам даводзіцца ўяўляць свайго будучага чытача, якому прызначаны той ці іншы твор, яго светапогляд і каштоўнасці [5]. Дзіцячая аўдыторыя – самая добразычлівая і адначасова дасведчаная і патрабавальная. Дзеці інтуітыўна адчуваюць павярхоўнасць, штучнасць, надуманасць тэксту, таму іх могуць зацікавіць і захапіць толькі сапраўды шчырыя, мілагучныя, выразныя, маляўнічыя і пераканаўчыя мастацкія творы. Як адзначае даследчыца Мір'яна Стакіч у артыкуле «Адметнасці дзіцячай літаратуры ў кантэксце жанравай класіфікацыі»: «Літаратурны тэкст павінны выклікаць цікавасць дзяцей, адпавядаць іх шырокім і разнастайным захапленням, таму дзіцячая літаратура вылучаецца тэматычным багаццем і рознаўзроўненасцю. /.../ Тэматыка дзіцячых твораў – іх найгалоўнейшая каштоўнасць, што абумоўлівае выбар формы, моўных сродкаў і спосабу падачы матэрыялу. Не ўсе тэмы адпавядаюць дзіцячаму светаўспрыманню» [6, с.243 – 244]. Менавіта такія тэматычна і сюжэтна разнастайныя творы склалі зборнік казак беларускай паэтки, пісьменніцы і перакладчыцы Вольгі Гапеевай «Сумны суп» (2014), які ў 2015 г. атрымаў тытул «Кніга году» ад Беларускага ПЭН-цэнтру [1].

У зборнік увайшлі пяць філасофскіх казак, пяць «гісторый для дарослых дзяцей і маленькіх дарослых» [2, с.3], як вызначае іх сама пісьменніца. Усе яны з першых радкоў прыцягваюць увагу красамоўнасцю, багаццем і разнастайнасцю моўна-выяўленчых сродкаў.

Фанетычныя сродкі выразнасці ў казках В. Гапеевай

Знаёмства з кнігай пачынаецца з казкі «Сумны суп», якая і дала назву ўсяму зборніку. Найважнейшая і найбольш відавочная роля ў апавяданні належыць фанетычным сродкам выразнасці. Алітэрацыйны паўтор гука [с] у пачатку слоў і націскных складах, які прысутнічае ў загалоўку, становіцца

адным з асноўных сродкаў асацыятыўнай сувязі слоў і стварэння вобразаў. Так, суп «па^ставілі на ^стол» [2, с.5], ён «ста^міўся» [2, с.5], голас хлопчыка, які не хоча есці, гучыць «як пры^суд» [2, с.7], «сценкі /.../ ахоўвалі суп ад /.../ св^ету» [2, с.10], «суп сапраўды пачаў сумавачь і надумаў нават скіснуць» [2, с.11]. Письменніца актыўна выкарыстоўвае гульню слоў, заснаваную на іх фанетычным падабенстве (чаплі «чапляюцца» [2, с.8] да слоў). У казцы «Хворы гузік» алітэрацыйна паядноўваюцца галоўныя персанажы твора – гузік, голуб і абгортка, – а таксама падкрэсліваецца характарыстыка галоўнага персанажа, які «заўсёды /.../ знаходзіў, з чаго б яму засмуціцца» [2, с.34].

У казцы «Парасон і слоўнік» алітэрацыйна абыгрываецца вобраз парасона, цэнтральнага персанажа казкі. Яго называюць «песімістам», а песіміст – па вызначэнні грабеньчыка – гэта «той ці тая, хто перажывае, што не патрапіць у вялікі пакой» [2, с.21]. Такім чынам, алітэрацыя ўключае цэнтральны вобраз у месца (пакой), дзе адбываецца дзеянне. Цікавасць выклікае і этымалагічны аналіз слоў, што прыцягвае ўвагу маленькага чытача да іх гукавой абалонкі, прымушае ўслухоўвацца ў мелодыку роднай мовы:

Падваконне называлі так, таму што яно было пад акном, лядоўню – таму што яна выпрацоўвае лёд, і нават чаму запlechнік называецца запlechнікам ён здагадаўся: таму што яго носяць за плячыма [2, с.19].

Лексічныя сродкі выразнасці як асноўны механізм стварэння вобразаў у зборніку

Адным з найбольш распаўсюджаных сродкаў мастацкай выразнасці ў казках з’яўляецца персаніфікацыя. Не выключэнне і казкі В. Гапеевай, галоўнымі героямі ў якіх выступаюць жывёлы («Кот і кацяня», «Навошта лічыць авечак?») і нават рэчы («Сумны суп», «Парасон і слоўнік», «Хворы гузік»). Так, суп паўстае перад чытачом жывой істотай са сваімі думкамі, пачуццямі і эмоцыямі, з уласнай філасофіяй сэнсу жыцця і смерці. Яго складнікі – морква, капуста, грыбы і іншая гародніна – таксама жывуць уласным жыццём, заклапочаныя сваёй знешнасцю і смакам. Парасон праводзіць навуковае даследаванне этымалогіі ўласнай назвы, непакоіцца і дзівіцца, чакае сустрэчы са слоўнікамі і радасна распавядае ўсім гісторыю свайго імя. Грабеньчык адпачывае каля люстэрка. Гузік хварэе, крыўдуе і абураецца, калі іншыя рэчы не разумеюць яго пачуццяў, смуткуе і баіцца згубіцца. Кот і котка спяваюць адно аднаму калыханкі, кот чытае кніжкі гаспадыні і размаўляе па-французску. Найбольш яскравай персаніфікацыяй вылучаецца казка «Навошта лічыць авечак». У цэнтры аповяду – сям’я вожыкаў, якая жыве гэтак жа, як звычайныя людзі. Маленькі вожык ходзіць у школу, робіць урокі, наведвае музычную школу. Вожык-тата вяртаецца з працы, чытае кніжку, глядзіць кіно, пячэ пірог. У госці да сям’і прыязджаюць дзядуля і бабуля.

Персаніфікацыя як асноўны лексічны сродак мастацкай выразнасці дапаўняецца ў казках В. Гапеевай шматлікімі эпітэтамі і азначэннямі, якія дапамагаюць маленькаму чытачу зрокава ўявіць персанажаў, робяць вобразы больш выразнымі, «аб’ёмнымі» і дынамічнымі, перадаюць агульны

эмацыйны каларыт твора. Так, смуток супа перадаецца аўтарам праз корпус адмоўна афарбаваных эпітэтаў, якія апісваюць настрой усіх удзельнікаў падзей (суп – «сумны», «скіслы»; хлопчык «грозна» апускае лыжку ў талерку; твар таты «незадаволены»). Пераход да другой, станоўча афарбаванай часткі твора адбываецца праз азначэнні колеравай семантычнай групы (белы, зялёны, памаранчавы), а таксама азначэнні з пазітыўнай канатацыяй (вясёлы, смачны, грандыёзны). У казцы «Кот і кацяня» кот муркае «ўсхвалявана», у кавярні «смачна» пахне круасанамі; гузік – «хворы», «незадаволены», «зайздросны»; гісторыя імя парасона – «цудоўная»; авечкі, якіх лічыць вожык, «пухнатыя, прыемныя і белыя», сам вожык спачатку «сумны», а пасля, калі атрымаў адказ на сваё пытанне, «задаволены».

Дзеянне казкі «Кот і кацяня» адбываецца спачатку ў Літве, пасля ў Бельгіі. Адчуць атмасферу далёкай краіны маленькаму чытачу дапамагаюць не толькі ўласныя назвы (літоўскае імя гаспадыні ката і назва горада) і культурныя артэфакты (брусэльская капуста і брусэльскія вафлі), але і асобныя французскія фразы ў беларускай транскрыпцыі (прывітанне ката і маленькага кацяняці). Лінгвакраіназнаўчая інфармацыя падаецца і ў іншых творах. Так, напрыклад, назва грыбоў шампіньёнаў вядзе сваё паходжанне з французскай мовы, таму ў казцы «Сумны суп» згадваецца іх здольнасць размаўляць выключна па-французску. З французскай мовы прыйшло да нас і слова «парасон», што падрабязна тлумачыць слоўнік у аднайменнай казцы.

Графічныя і сінтаксічныя сродкі мастацкай выразнасці як акцэнтуючы элемент казкі

Высокі ўзровень мастацкай выразнасці казак забяспечваецца пісьменніцай не толькі на лексічным і фанетычным, але і на сінтаксічным і нават графічным узроўнях. Пісьменніца вылучае найбольш важныя думкі і пытанні да чытача павялічаным шрыфтам, што прыцягвае да іх дадатковую ўвагу. У казцы «Сумны суп» гэта першая рэпліка хлопчыка, пытанне супа, ці сапраўды ён сумны, пачатак другой часткі са зменай танальнасці, а таксама радкі напрыканцы твора, што перадаюць змену настрою супа – ад расчаравання ў сабе да радасці яднання з вясёлай гароднінай. У казцы «Парасон і слоўнік» графічна вылучаецца асноўная праблема твора (парасон нічога не ведаў пра сваё імя), павароты сюжэту (грабеньчык прапаноўвае звярнуцца да слоўніка – парасон чакае – пытанні, якія слоўнік задае парасону). У аповядзе пра хворы гузік асаблівая ўвага чытача звяртаецца на момант, які непасрэдна падводзіць да кульмінацыі – гузік скардзіцца, што яго то зашпільваюць, то расшпільваюць, і марыць хутчэй адарвацца. У казцы «Кот і кацяня» графічнае вылучэнне выконвае розныя функцыі: падкрэслівае гіпербалу «акіяны малака» і выступае маркерам лёсавызначальнага павароту ў жыцці ката, калі той атрымаў імя і пашпарт. У заключнай казцы зборніка павялічаны шрыфт выкарыстоўваецца для пытанняў, якія маленькі вожык задае тату і маме, а таксама асобных выніковых рэплік. Акрамя гэтага, графічна вылучаюцца ўсе заключныя пытанні да чытача.

Цікавасць выклікае таксама падзел тэксту на абзацы і іх размяшчэнне на старонках. Ключавыя, паваротныя моманты аповяду не толькі

вылучаюцца шрыфтам, але і займаюць асобную старонку, нягледзячы на тое, што іх аб'ём не перавышае двух радкоў. Так, у казцы «Сумны суп» такім момантам становіцца адмаўленне хлопчыка есці суп, у казцы «Парасон і слоўнік» асобна вылучаюцца заключныя радкі, што перадаюць радасць парасона. У казцы «Хворы гузік» на асобнай старонцы змешчана характарыстыка галоўнага персанажа.

На сінтаксічным узроўні варта адзначыць вялікую колькасць эмацыйна афарбаваных сказаў – як клічных, так і пыталых. Яны агучваюць думкі персанажаў, ажыўляюць шматлікія дыялогі, тым самым надаючы дадатковую дынамічнасць тэксту, часам ужываюцца рытарычна і прымушаюць чытача спыніцца і паразважаць над прачытаным. Імкліваць руху, прыўзняты настрой і хуткая змена падзей перадаюцца ў казках бяззлучнікавымі канструкцыямі з аднароднымі членамі сказа:

... насыпаліся адзін за адным морква, кроп, шампіньёны, капуста. Яны весела шлёпаліся ў суп, давалі нырца, карагодам беглі за лыжкай... («Сумны суп») [2, с.15].

Разважанні персанажаў, наадварот, запавольваюць тэмп аповяду шматзлучнікаваасцю, доўгімі развітымі сказамі:

І ён узгадаў сваё сіняе паліто і сваю нітачку і тое, як яму добра жылося разам з імі, а ён нават і не думаў пра гэта («Хворы гузік») [2, с.41].

Разгубленасць персанажаў, імкненне зразумець сябе і свой далейшы лёс адлюстроўваецца ў шэрагу кароткіх пытанняў, якія яны задаюць сабе або суразмоўцу:

А дзе я? Дзе мая нітачка? Дзе маё паліто?», «Няўжо я адарваўся? Няўжо гэта канец? А як жа, а як жа?» («Хворы гузік») [2, с.39].

Можна я сапраўды сумны? – падумаў суп. – Ну вось што ўва мне цікавага?» («Сумны суп») [2, с.10].

І што гэта нам дае? Што мяне раскрываюць над парай ці што я для таго, каб лепшым быў сон? Не. А тады што?» («Парасон і слоўнік») [2, с.20].

Можна, пачытаць кніжку? А можна, паглядзець кіно? А можна, спячы смачны пірог?» («Навошта лічыць авечак») [2, с.57].

Топас горада ў казках В. Гапеевай

Варта адзначыць, што дзеянне большасці казак, што ўвайшлі ў зборнік, адбываецца ў горадзе, што дазваляе вылучыць яго як асобны топас, фонавую мастацкую прастору, якая паядноўвае творы, надаючы зборніку кампазіцыйнае адзінства. Суп «жыве» у шматпавярховым доме, гузік сустракае голуба – пераважна гарадскую птушку, кот жыве «ў адным літоўскім горадзе» [2, с.43]. Мастацкую дакладнасць твораў надаюць назвы гарадоў, дзе жывуць ці вандруюць героі (сям'я, што дала прытулак кату, едзе ў Брусэль, дзе жыве малое кацяня), вуліц (кот гуляе па вуліцы Жоўтых Нарцысаў, вожык жыве на вуліцы імя Ружовай Сыраежкі), і нават нумары кватэр (суп «жыве» ў кватэры нумар 66). Даследчыкі [3; 4] адзначаюць цесную сувязь горада з сацыяльнай прасторай, прасторай культуры і прасторай жыцця з уласнай структурай, падначаленай дзейнасці чалавека. Казкі В. Гапеевай не выключэнне. Яны максімальна рэалістычныя:

пісьменніца паказвае сваіх персанажаў у тыповых побытавых сітуацыях, што робіць яе гісторыі яшчэ больш блізкімі і зразумелымі чытачу, дапамагае яму «змясціць» сябе ў казачным асяроддзі і паставіць сябе на месца таго ці іншага персанажа. Тата-вожык пячэ пірог з дзьмухаўцоў і разам з маленькім сынам чакае маму з працы, кот ідзе пагуляць па незнаёмым горадзе і заходзіць у кавярню і г.д. Горад выступае ў казках В. Гапеевай як добразычлівым, так і варожым асяроддзем, у залежнасці ад таго, хто і як у яго трапляе. Так, гузік і абгортка ад цукеркі губляюцца ў ім і адчуваюць сябе нешчаслівымі, кот знаходзіць у адным горадзе сям'ю, а ў другім – новага сябра, а кацяня – дом.

Дыялог аўтара з чытачом як адзін з формаўтваральных элементаў казак В. Гапеевай

Як вядома, дзеці часта атаясамліваюць сябе з персанажамі мастацкіх твораў, прымяраюць да сябе тыя ці іншыя сітуацыі. Пісьменніца ўступае ў дыялог з чытачом, звяртаючыся непасрэдна да яго напрыканцы кожнай казкі: «*Суп бы ніколі так не зрабіў. А ты?*» [2, с.17], «*А ты ведаеш гісторыю свайго імя?*» [2, с.27], «*А каму і як дапамагаеш ты?*» [2, с.55] і г.д. – і тым самым уводзіць яго ў сюжэт твора, далучае да разважанняў і перажыванняў персанажаў. Такія пытанні, як адзначалася вышэй, вылучаюцца больш буйным шрыфтам, а таксама аддзяляюцца ад папярэдняга тэксту пустым радком або нават пераносяцца на асобную старонку. Гэтую ж функцыю выконвае і ўжыванне займеннікаў першай і другой асобы адзіночнага і множнага ліку ў пытальных сказах на працягу ўсяго тэксту. Персанажы казак намагаюцца асэнсаваць тое, што з імі адбываецца, задаюць пытанні самі сабе і адно аднаму. Такія пытанні пераважна змяшчаюцца аўтарам напрыканцы старонкі, у асобных выпадках вылучаюцца пустымі радкамі, што дае магчымасць чытачу зрабіць паўзу і самастойна паразважаць над пастаўленай праблемай.

Выхаваўчая функцыя казак В. Гапеевай заключаецца таксама і ў шматлікіх азначэннях і метафарах, якія характарызуюць персанажаў, вучаць маленькага чытача ўважліва ставіцца да сваіх пачуццяў і пачуццяў іншых у разнастайных сітуацыях, імкнуцца да станоўчых пачуццяў і пазбягаць адмоўных. Так, тата незадаволены, што сын не хоча есці суп, яго твар змрочны; на скаргі і слёзы хворага гузіка нікто не звяртае ўвагі, таму што ён «*заўсёды расказваў толькі пра сябе і свае перажыванні, іншых не слухаў, а толькі зайздросціў і казаў, што яго ніхто не разумее*» [2, с.35], мама вожыка вельмі рада, што дома яе чакае смачны пірог і г.д.

Заклучэнне

Такім чынам, комплекс сродкаў мастацкай выразнасці зборніка казак В. Гапеевай «Сумны суп» складаецца з фанетычных, лексічных, сінтаксічных і графічных стылістычных прыёмаў. Фанетычная сродкі мастацкай выразнасці ўключаюць алітэрацыйнае паяднанне ключавых слоў, а таксама гульню слоў, заснаваную на іх фанетычным падабенстве. Асноўным лексічным прыёмам выступае персаніфікацыя, якая дапаўняецца шматлікімі эпітэтамі і метафарамі. Сінтаксічныя сродкі выразнасці прадстаўлены ў казках В. Гапеевай пераважна эмацыйна афарбаванымі клічнымі і

пытальнымі сказамі, у той час як графічнае вылучэнне найбольш значных думак і пераломных момантаў адбываецца шляхам павелічэння шрыфта і зрокавага аддзялення тэкставага фрагмента пустымі радкамі ці пераносам на асобную старонку. Багацце і разнастайнасць эпітэтаў, арыгінальная метафарычнасць ажыўляюць вобразы, робяць іх больш рэалістычнымі, падкрэсліваюць іх шматграннасць. Акрамя мастацкай функцыі, стылістычныя прыёмы, ужытыя ў творах, выконваюць і выхаваўчую функцыю. Письменніца задае пытанні чытачу, уключае яго ў актыўны дыялог, вучыць быць уважлівым да пачуццяў іншых, запрашае паразважаць разам с персанажамі, пабуджае самастойна асэнсаваць прачытанае і зрабіць уласныя высновы.

Спіс літаратуры

1. Бубіч, В. Вольга Гапеева: «Дзіцячая літаратура – вельмі сур’ёзная рэч» [Электронны рэсурс] / В. Бубіч // Беларускі журнал. – Рэжым доступу : <http://journalby.com/news/volga-gapeeva-dzicyachaya-litaratura-velmi-sureznaya-rech-416>. – Дата доступу : 5.11.2019.
2. Гапеева, В. Сумны суп / В. Гапеева. – Мінск : Галіяфы, 2014. – 72 с. : іл.
3. Москвина, В.А. Топос города в заговорно-заклинательных текстах / В.А. Москвина // Проблемы истории, филологии, культуры. – 2016. – № 1. – С. 324 – 331.
4. Туркина, В. Г. Город как «Топос» [Электронный ресурс] / В.Г. Туркина // Научные ведомости БелГУ. Серия : Философия. Социология. Право. – 2009. – №2 (57). – Режим доступа : <https://cyberleninka.ru/article/n/gorod-kak-topos>. – Дата доступа : 11.11.2019.
5. Lesnik-Oberstein, K. Gender, Childhood and Children’s Literature: The CIRCL Approach / K. Lesnik-Oberstein // Asian Women. – 2016. – Vol 32 №2. – pp. 1 – 26.
6. Stakić, M. The Specifics of Children’s Literature in the Context of Genre Classification / M. Stakić // Mediterranean Journal of Social Sciences. – 2014. – Vol 5 №19. – pp. 243 – 251.

Ірына ПОЎХ,

кандыдат філалагічных навук,
дацэнт кафедры замежных моў

УА «Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна»